

3. AZ IFJÚSÁG MEGISMERÉSÉNEK ALAPJAI: AZ IFJÚSÁGKUTATÁS

*(Nem csak) szociológiai bevezetés
az ifjúságkutatáshoz*

Jelen fejezet témája: az ifjúságkutatás és más nézőpontok igazságainak összefüggése, a szociológia és más tudományok eszközeinek viszonya, a szociológia kezdetei Magyarországon, az 1956. utáni újrakezdés, műhelyek az ifjúságkutatásban, egy úttörőnek számító kutatás jellemzése, a szociológiai eredmények publikálása, fontosabb gyűjtemények és elérhetőségük, a kutatási témák és eszközök összetettebbé válása, egy alapmű a módszertani irodalomból, a legfontosabb felvételi eljárások, az eredmények tagolatlan vagy rosszul tagolt feldolgozásának buktatói.

A társadalom (és annak szegmensei) megismerhető(ek). Ez napjainkban közkeletűnek tekinthető felfogás. Ezt az álláspontot a társadalom különböző szféráiban működő szervezetek, intézmények más-más hangsúlyokkal tekintik igaznak, más eszközökkel tartják megvalósíthatónak. Az ifjúságról más igazságokat tekint fontosnak az orvostudomány, a lélektan, a szociológia, másképp látják a fiatalokat a különböző oktatási intézmények, a gazdasági szervezetek, a médiavilág különböző szervezetei, stb. Mi az, ami mégis közös bennük? Az, hogy az emberi életút kezdeti szakaszában előkről kívánják elmondani saját igazságaikat. Legyenek azok valós (igazolható) vagy vélt igazságok, esetenként pedig olyanok, amelyek csak a valóság kívülálló manipulálására konstruált, tudatos ferdítései.

Utóbbiaknak jellegzetes példái a kereskedelmi televíziócsatornák valóságshow gyűjtőnévű műsorai, amelyek kiválóan alkalmasak annak elhitétetésére, hogy valós szellemi és/vagy fizikai befektetés nélkül is elérhető olyan siker, amelyet a társadalom hírnévvel, busás anyagi elismeréssel „jutalmaz”. A mindenki szeme láttára „megvalósuló” felemelkedés mítoszának terjesztése sokkal nagyobb vétke ezeknek a programoknak, mint a kulcslyuktechnikával megvalósított kukucskáló élmény számlálatlan terjesztése. A kukucskálás

a tudománytól
függő igaz-
ságok

legfeljebb sokak izlésével ellentétes. A hamis mítosz terjesztése viszont olyan életprogramok felé tereli a fiatalok nem kis részét, amelyek beteljesíthetetlen remények kialakításával fékezik lehetőségeiket. Azt, hogy helyzetük reális felismerése révén sorsuk alakításának valódi eszközeit keressék. A manipulatív célú, *látszat igazság* gyártása, bemutatása szélsőséges eset, bár nem állíthatjuk, hogy a fenti példa egyedülálló lenne manapság.

A valós vagy jóhiszemű, de vélt igazságok egész sorozata kapcsolódik a gyermektelen párok közismert, és sokféleképpen megközelített jelenségcsoportjához. Vegyünk szemügyre néhány idekötődő igazságot: Az *orvostudomány felől szemlélve* a gyermektelenség egyik összetevője a tartósan együtt élő párok egyikének meddősége. Ezt az ezredfordulón az Európában átlagosnak ismert 12 százalékkal szemben, dr. Dévai István egy frissen befejezett kutatásra hivatkozva mintegy 20 százalékra tette 2001. júniusában. A férfi vagy női meddőség kezelhetőségére az orvoslás többféle eljárást ismer, kutatásai révén egyre több meddőségi ok elhárítására képes javaslatokat tenni.

A sajátos orvostudományi és orvoslási igazságok mellett a józanabb orvosok azt is látják, hogy a gyermektelenség testi okai részben abból adódnak, hogy egyre több nő szeretné 30–35 éves korában megszülni első gyermekét. Ez az életkor pedig, testi szempontból korántsem tekinthető a gyermekvállalás ideális időpontjának. Itt egy sajátos szempontú felismerés „igazsága” ütközik azzal az „igazsággal”, hogy a fiatalok jelentős része joggal gondolja, hogy a korábban vállalt gyermekek felneveléséhez rosszabb körülmények között kellene hozzákezdeniük, mint pályáivuk későbbi szakaszában. Úgy vélik – és joggal! – hogy harmincadik életévük környékén jobb lakásviszonyokat, magasabb életszínvonalat teremthetnek, és felelőtlenség lenne ezekről lemondva gyermeket hozni a világra.

Az *önkormányzatoknak* azzal kell szembenézniük a felnövő ifjú generációk későbbre halasztott szülővé válása kapcsán, hogy más gondolkodású, érdekeiket, elvárásaikat határozottabban képviselő fiatal választók mérlegelik a gyermekintézmények állapotát. A bölcsődei, óvodai körülményekről, a helyben elérhető iskolák állapotáról érettebb fejjel alakítják ki véleményüket, másképp kérik számon mindezt a helyi képviselőtestületen, polgármesteren. Ebből a nézőpontból az látszik

hamis mítosz,
látszatigazság

orvosi meg-
közelítés

önkormány-
zati megköze-
lítés

„igazságnak”, hogy a rendszerváltás környékén, a tipikusan fiatalabb szülőkkel elfogadtatható viszonyokat a napjainkban szülőkké váló fiatalok éles kritikával kezelik. Ha a helyi vezetés nem képes az igényesebb elvárásoknak eleget tenni, akkor az érintett generáció jelentős arányban elvándorol a településről. A helyben vagy közelben elérhető munkaalkalmakon, megszerezhető lakásokon túl ilyen szempontok is befolyásolják egy-egy község, város ún. népességmegtartó erejét. Ennek fenntartása, megerősítése érdekében helytől és a testületek politikai tagoltságától függően más-más lépéseket határozhatnak el az önkormányzatok, amelyek során a település népességének sokféle igényét mérlegelhetik, és döntéseikben más-más hangsúlyokat tekinthetnek fontosnak. Eredményként pedig településenként eltérő módon juthat érvényre az is, amit a gyermektelen fiatalokkal kapcsolatos igazságként hasonlóan látnak.

A *politika felől szemlélve* a gyermektelen párokra koronként eltérő módon tekintettek. És nem csak tekintettek, de eltérő következményű jogi szabályozásokat is szenteltek ennek a társadalmi jelenségnek. Az igazságok sorozata részben a politikai és ideológiai kiindulópontoktól függött, de a magyar történelem során eltérő ideológiai alapról is eljutott a politika hasonló álláspontokhoz. A gyermektelenséget az önzéssel, a nemzettel szembeni felelősség hiányával, szélsőséges esetben a nemzethalál előidézésével is azonosították. Ezekből a premisszákból kiindulva a politikai döntéshozók hol büntetni rendelték a gyermektelenséget (lásd: gyermektelenségi adó¹⁹ az ötvenes években és ezzel párhuzamosan az abortusz szinte teljes tilalma), hol erőteljesen ösztönözték a gyermekvállalást (lásd: az 1973. évi népesedéspolitikai határozat²⁰). A gyermekvállalástól tartózkodókat szélsőségesen büntető-korlátozó és gyermeket vállalókat támogatási rendszerrel „jutalmazó” jogszabályalkotás „eredményeként” néhány évig mindkét esetben nagylétszámú évjáratok születtek Magyarországon. Az ötvenes években világra jött ún. Ratkó-gyerekek és az 1970-es évek második felében születettek kiugróan magas száma mindkét esetben akkor okozta az első komoly gondot, amikor kiderült: befogadásukra felkészületlenek a hazai gyermek- és oktatási intézmények. A következőt pedig akkor, amikor felnőttek és elhagyták ezeket az intézményeket. A rendszerváltást követően erőteljesen kitolódott az első gyermekek vállalá-

sának időpontja és csökkent a szülőpárok által vállalhatónak tartott gyerekek száma. Erre reagálva a nemzetféltő politikai gondolkodás sikertelenül kívánta elterjeszteni a háromgyermekes családmódelnek nevezett elképzelést. Annak ellenére, hogy igazságukról ugyanolyan meggyőződéssel beszéltek, nyilatkoztak és írtak képviselői, mint amilyen meggyőződéssel hittek igazukban Ratkó Anna és később a népesedéspolitikai határozat megalkotói.

A demográfia kiegyensúlyozottabban közelíti meg ezt a társadalmi jelenséget, és a termékenységi mutatók elemzésével igyekszik a tényeket értelmezni, nemzetközi összehasonlításokban is figyelembe veszi az egyes országok eltérő gyermek- és szülőtámogatási modelljeit, de mérlegeli a jellegzetesen eltérő vallású népek, eltérő kulturális hagyományait is. Jellegzetes példája ennek Hablicsek László 1997. novemberi elemzése, amelyben a korábban számított 1,5 körüli termékenységi mutatót túlzottan optimistának tekintette és az ezredfordulóra 1,20-1,30 közötti, alacsony termékenységet feltételezett. Számításait és becsléseit kiterjedt érvrendszerrel alátámasztva úgy látta, hogy 2030-ra akkor számolhatunk 1,60 körüli, közepes termékenységgel, ha addig létrehozunk, és folyamatosan működtetnek is egy hatékony családtámogatási rendszert Magyarországon.

Mindezek után mik (lehetnek) az *ifjúságkutatás igazságai* a gyermekvállalásról, gyermektelenségről? Bármilyen fiatal népesség (lokális vagy átfogó) kutatásában kell a gyermekvállalásról kialakult álláspontokat, fantáziákat vagy reményeket vizsgálnia elengedhetetlen, hogy saját kutatási programja megalkotása során *megismerje a témában fontos közelítésmódokat*. A nézeteket, amelyeket más tudományágak vallanak, és az eljárásokat, amelyeket a társadalom intézményei a termékeny korokban élő fiatalok kapcsán gyakorlatukban követnek. Ezután érdemes meghatározni, hogy mit célszerű vizsgálni egy kutatásban, és az adatok elemzésekor miről célszerű értelmezést készíteni. A gyermekvállalás és gyermektelenség kérdéskörében például célszerű arra figyelni, hogy a tanuló és a már dolgozó fiatalok miként gondolkoznak a remélt gyerekek számáról. Egy 2001 őszén 18 és 29 év közötti, Zuglóban élő fiatalokról készült 600 személyes vizsgálatban az alábbi tapasztalatok születtek a gyermeket remélő, de még gyermektelen csoportban:

demográfiai
megközelítés

az ifjúságkutatás
szempont-
rendszere

1. táblázat Hány gyermeket szeretne, foglalkozás szerint (N = 431, %)²¹

	egyet	kettőt	hármát	többet	nem tudja	Σ
tanul n = 176	11	62	22	3	2	100
dolgozik n = 255	22	65	10	2	1	100
Σ	18	64	15	2	1	100

Az igen erősen szignifikáns keresztkapcsolat (egy ezrednél kisebb a valószínűsége, hogy más személyek megkérdezése esetén eltérő eredményt kaptunk volna) alapján azt kellett megfogalmaznunk, hogy a kövér kiemelésekkel jelzett cellákban ellenkezően gondolkozó tanulók és dolgozók reményeit ismerhettük meg. A széli helyzetek, az egy és három gyermeket remélők *arányainak felcserélődése* azt jelzi, hogy az *elhelyezkedés fordulópontot jelent*. A már dolgozó fiatalok *mértéktartóbban* gondolkoznak megszületendő gyermekeik számáról, mint a tanulók. A váltásnak legalább két számításba vehető okát kell figyelembe vennünk. Elsőként azt a *sokoldalú valóságismeretet*, amelyet egyetlen iskola sem nyújthat úgy a diákjainak, mint a munkahelyek. A munkahelyek összetettebb ismeretségi kört kínálnak, mint az iskolák, amelyekben hasonló helyzetű fiatalok, egymástól kevéssé eltérő célokat kívánnak elérni. A tagoltabb kapcsolati kör mellett a munkavégzés felelőssége, az alá- és fölérendelt helyzetek hálózata, az ezekben betöltendő szerepek változatossága egyaránt a realisabb látásmód és a visszafogottabb fantáziák felé terelik a nemrég még tanuló fiatalokat.

A másik ok közvetlenebb. A dolgozó fiataloknak mást jelent remélt gyermekeik lehetséges száma, mint a tanulóknak. Azért, mert *közelebbi programnak tekinthetik* a gyermekvállalást, mint a tanulók. A későbbiekben, a remélt első gyermek megszületésének várható idejét vizsgálva ezt a hipotézisünket nem kellett elvetnünk, a tanulók későbbre remélték első gyermeküket.

Ezekkel a megállapításokkal az ifjúságkutatás olyan ismereteket adhatott a gyermekvállalás, sokáig tartó gyermektelenség jelenségköréhez, amelyek *más közelítésekből hiányoztak*. Jó okkal feltételezhattük, hogy ezek nem csak Zuglóban érvényes igazságok.

Az emberi társadalmak története során sokáig kételkedtek abban, hogy a társadalomról, az azt alkotó emberek csoportjairól, e csoportok kapcsolatairól megalapozott képet lehet alkotni, valamint, hogy ezek sajátosságai változhatnak és a változások okai feltárhatóak. Még általánosabban: az emberiséget körülvevő természeti környezet sajátosságait is sokáig megismerhetetlennek vélték, majd a megismerés spekulatív útjait tartották lehetségesnek.

Arról, hogy milyen a világ és benne milyen az ember, milyenek az emberi csoportok és kapcsolataik sokáig csak a valóságok által szentesített tanításokat tekintették elfogadhatónak. Sok évezredek útján, sokszor emberáldozatok árán jutottunk el addig, hogy tudományosan megalapozott, tényekkel bizonyított megállapítások születhettek világunkról, benne az emberről és csoportjairól. *Előbb a természettudományok*, majd fokozatosan *a társadalmi jelenségek megismerése* jutott el a kutathatóságig, a kutatásokkal megalapozott nézetekig

A társadalom (és szegmenseinek) megismerésén belül *a szociológia viszonylag új tudományág*. A közgazdaság, a néprajz, a lélektan jóval korábban meghatározta önmagát, előbb kezdte kialakítani a megismerés sajátos eszközrendszerét, vizsgálati irányait. Amikor már modern értelemben vett társadalmi megismerésről beszélhettünk, egymás mellett léteztek olyan vizsgálódások, amelyekben a gondolkodók meglévő információk új szempontú értelmezése során jutottak el új megállapításokig, és olyan kutatások, amelyeket a tudományos megismerés érdekében folytattak, módszeres adatgyűjtésre alapoztak. *Az adatgyűjtés eszközeit a szociológia gyakran olyan tudományágakból vette át (alakította sajátos céljaihoz), amelyek korábban jöttek létre.* Ily módon a szociológia a néprajztól tanult sokat a megfigyelés, a terepmunka egyes megoldásainak elsajátítása és formálása révén, a lélektanban használatos interjútechnikák egy részét alakította a maga sajátos igényeihez, a statisztikai adatgyűjtés és a piackutatás módszertani eszközeiből hozta létre a standard szociológiai kérdőívet. Jellemző, hogy ezeknek az eszközöknek az alkalmazása egészen korai társadalomvizsgálatokban is megjelent. Csak a példa kedvéért érdemes megemlíteni, hogy Friderich Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* c. 1845-ben megjelent munkája részben olyan információkon alapult, amelyeket munkáscsaládokhoz albérlőként beköltözött segítők, előre megadott szempontú beszámolóiból kapott.

a szociológia
viszonylag új
tudomány

a Max Weber-i
példa

Az empirikus adatfelvétel nélkül készült munkákra példa Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* c. klaszterikus vallásszociológiai tanulmánya 1905-ből. Ennek megírásakor nem támaszkodott a mai értelemben vett empirikus adatgyűjtésre, ugyanakkor *igen széles skálán értelmezte korábbi szerzők teológiai, etikai írásait.*

Mint ahogyan más tudományokban is megtörtént, idővel a szociológia is egyre tagoltabbá vált, témáiban és módszereiben is differenciálódott. Az általános társadalomértelmezésen túl kialakult a *szakszociológiák* széles skálája. Finomodtak a mintavételi, interjúkészítési és feldolgozási eljárások.

a szociológia
nagykorúvá
válása

A szociológia nem csak eszközeiben tanult sokat más tudományágaktól, de gyakran a határtudományokkal vállalva kezdett hozzá egyes összetett társadalmi jelenségek kutatásához. A szociológiai indíttatású, interdiszciplináris kutatások létrejötteinek két alapvető feltétele volt. Az egyik a tudományág „nagykorúvá” válásával állt kapcsolatban. A szakma képviselői attól kezdve vállalkoztak több tudományág összefogásával elvégezhető munkákra, amikor már nem kellett olyan *támadásoktól tartaniuk, hogy a „tisza” szociológia megalapozatlan, nem kellően tudományos és emiatt eredményeik elfogadhatóságához támaszkodnak a már kanonizált tudományágak emeltyűire.*

A másik feltétel annak felismerése volt, hogy a társadalmi jelenségek nem kis hányada olyan *összetett, hogy azokat egysíkú közelítéssel csak olyan egyszerűsítések árán lehet megismerni, amelyek már hamis eredményekhez vezethetnek.*

Természetesen nem csak tudományos okok miatt érték támadások a szociológiát. Az empirikus társadalomkutatások gyakran a fennálló viszonyok kritikus értelmezéséhez vezettek. Az egyik közismert és kétes értékű hírnevet szerzett támadás Lenin: *Az empirikriticizmusról* c. dolgozata, amely műfaját tekintve *látszólag értekezés, valójában támadó élű röpirat.* Ebben az empirikus társadalomkutatást ítélte el. Ellenséges, imperialista indíttatású és *tudománytalan nézetek gyűjteményének bélyegezte a szociológiai munkákat, hosszú évtizedekre lehetetlenné téve az ilyen kutatásokat a Szovjetunióban.*

a szociológia
Magyarorszá-
gon

Magyarországon a szociológia *első műhelyének* joggal az 1900-ban alapított Huszadik Század folyóiratot és a hozzá szorosán kapcsolódó Társadalomtudományi Társaságban csoportosuló fiatal értelmiségi generációt tekinthetjük. Mindket-

tő elválaszthatatlanul kötődik Jászi Oszkárhoz, és emiatt a folyóiratot és a tömörülést gyakran azonosítják a magyarországi polgári radikalizmussal. Valójában a polgári radikalizmus irányzatként hat évvel később, pártként csak 1914-ben nőtt ki, tagadhatatlanul ezekből a műhelyekből. Az azonosítás egyik okát feltehetően maga Jászi szolgáltatta a Huszadik Század tízéves jubileumára írt cikkében. „Szociológia! Ez volt az a szó, amely szintetizálta törekvéseinket: a természettudományok diadalmas erejében való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást és az ezen felépülő új népboldogító politikát...”²²

Ha túlzó egyszerűsítésnek is tekintjük a folyóirat és a társaság polgári radikalizmussal való azonosítását, az mégis tagadhatatlan, hogy Jászi volt az a meghatározó egyéniség, aki a későbbiek folyamán a lap élére állt, és Szabó Ervinnel szorosan együttműködve kialakította annak 1906 és 1919 közötti arculatát.

Nem feladatunk, hogy akárcsak vázlatosan is szociológia-történeti áttekintést adjunk, de a kezdetekről ennyit mindenképpen érdemes tudni. Ebből a megfontolásból az 1919 és 1956 közötti korszakkal egyáltalán nem foglalkozunk.

Az 1956 utáni megtorlás éveit követően a hatvanas években ismét polgárjogot nyert a szociológia. A könyvkiadásban több műhely is hozzájárult a szakma nemzetközileg elismert műveinek magyar nyelvű megjelentetéséhez, és az egyre több kutatóhelyen végzett hazai kutatások eredményeinek publikálásához. Feltétlenül szólnunk kell a Gondolat Kiadó több tucat kötetre rúgó Társadalomtudományi Könyvtáráról, amelyben egyaránt megjelentek a szociológia nemzetközileg is klasszikusnak számító művei és a hazai kutatások jelentősebbjei. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó részben szakszociológiai tanulmánygyűjteményekkel tette lehetővé a szakma ágazatainak áttekintését, részben módszertani kötetek megjelentetésével segítette a képzést és a gyakorló szociológusokat. A felsőoktatásban először csupán szociológiai kurzusokat, majd szociológusképzést is indítottak. Megalakult az MTA Szociológiai Kutatócsoportja, amely később Kutatóintézetként vált a kutatások egyik bázisává. Létrehozták az MSZMP Társadalomtudományi Intézetét, ahol rövidesen Ifjúságkutató Csoportot is szerveztek. Itt egy idő után már két ifjúságkutatói műhely is működött. Az egyik döntően a mind összetettebb ifjúságkutatói struktúra munkáját hangolta össze, a másik elsődlegesen az

Jászi és a huszadik század szerepe

műhelyek az 1956 utáni magyar szociológiában

intézetben folyó kutatásokat végezte. Megalakult a Magyar Rádió és Televízió Közvéleménykutató Osztálya, amelyből később kialakult a Tömegkommunikációs Kutatóintézet.

A hetvenes évek elején a KISZ is létrehozta Ifjúságkutató Csoportját, és az Ifjúsági Lapkiadó Vállalatnál az Információs Osztály kezdett hozzá ifjúsági közvéleménykutatásokhoz. Az ILV kutatásait rövidesen elkülönült szervezeti keretben a Sajtó- és Közvéleménykutató Osztály folytatta. Ezzel a KISZ az ifjúságkutatás céljaira mintegy „leképezte” a Társadalomtudományi Intézet és a Tömegkommunikációs Kutatóintézet feladatmegosztó kettősét.

A néhány év alatt sokszektorúvá váló ifjúságkutatás kezdeti időszakának munkái közül elkülönítve is érdemes megemlíteni Gazsó Ferenc–Pataki Ferenc–Várhegyi András 1968-ban, középiskolás diákok körében végzett kutatását.²³ A felvétel során a 800 fős mintába került középiskolások egy hét minden napjáról időmérleget vezettek, és kérdezőbiztosok irányításával egy standard szociológiai kérdőívet töltöttek ki. A beszámoló átfogó képet adott a budapesti középiskolások tanulásra, szabadidős tevékenységekre és pihenésre felhasznált időszervezetéről. Betekintést engedett életmódeszményeik és orientációs mintáik sajátosságaiiba, részletesen áttekintette a szabadidőtöltés jellegzetes tartalmait. Körülírta azt a társas mezőt, amelyben a megkérdezettek élnek, elemezte a család, a barátok és baráti csoportok, az iskolai közösség szerepét. Elsősorban azért említjük, mert kellően tagolt mintán, a diákhelyzetből adódó legfontosabb témákról adott alapos képet. Másfelől, azért is fontos, mert a hazai ifjúságkutatás kezdeti szakaszában magabiztosan alkalmazott többféle felvételi eljárást, ezzel jócskán megelőzve a későbbi évek kutatásainak nem kis részét.

Sem terünk, sem szándékunk nincs arra, hogy az ifjúságkutatás eredményeit felvonultató további beszámolók közül akár csak a legfontosabbakat is felsoroljuk. Két jelentős forrást viszont feltétlenül közölnünk kell.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteménye általában véve is a leggazdagabb lelőhelye a szociológiai munkáknak, benne kiterjedt ifjúságkutatási anyaggal.²⁴

A szűkebben vett ifjúságkutatási irodalom a Mobilitás könyvtárában áll az érdeklődők rendelkezésére.²⁵

A rendszerváltást követően az addig működő kutatóhelyek részben megszűntek, részben átalakultak. Eleinte csak néhány

források a szociológiai és ifjúságkutatási eredmények eléréséhez

kutatóhelynek volt kizárólagosan vagy jelentős részben ifjúságkutatási profilja. Ezek közül az Oktatókutató Intézet Ifjúságkutató Csoportja érdemel említést, ahol több lokális kutatás készült, és hosszú évek óta végzik az ún. sziget-kutatásokat a nyaranta változó névvel megrendezett „Diák sziget”, „Sziget Fesztivál” nevű egyhetes rendezvényeken.

A kormányzati munka kutatási eredményekre építésének igénye hozta létre 2001-ben a Nemzeti Ifjúságkutató Intézetet. Legfontosabb munkái az *Ifjúság 2000* és az *Ifjúság 2004* kutatások. Nagymintás, alapozó, ill. követő kutatásként alapvető információkat tartalmazó kiadványok készültek e munkákból. Négy év után működési kereteit átalakították, így 2005-től a Mobilitás Ifjúságkutató Irodájaként folytatja munkáját.

Együttvéve azt kell mondanunk, hogy a rendszerváltást követően lényegesen több olyan műhely működik, amelyben ifjúsági témákat (is) vizsgálnak.

A mind differenciáltabb profilú kutatóhelyek a társadalmi jelenségek és a társadalom szegmenseinek egyre változatosabb kutatására koncentráltak. Ettől elválaszthatatlanul egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a módszertani kérdések. Döntően azért, mert a kutatási célok gyarapodása magával hozta a megismerési utak sokféleségét. A társadalmi szerkezet vizsgálatai (rétegződéskutatások), a társadalmi rétegek közötti átjárhatóság generációváltáshoz kötött és generáción belüli lehetőségei (mobilitásvizsgálatok) más eljárásokat igényeltek, mint az életmód különböző összetevőinek (fogyasztás, tárgyi kultúra, értékorientációs minták) választása és követése.

Ezekről gyökeresen eltérő megoldásokkal lehetett feltárni a munkahelyi- iskolai- és szabadidős szervezeteken belüli funkció és struktúra kérdéseit, ill. ezekkel párhuzamosan a személyközi kapcsolatokban kialakuló jellegzetességeket (formális és informális szervezet egyidejűségének vizsgálatai).

Ismét más úton juthattak el a zenei, képzőművészeti, irodalmi kínálat elemei közötti választás-elutasítás kérdéseinek megértéséhez. Még mindig a példánál maradva: sajátos eljárásokat kívánt egy-egy esemény ismeretének, megítélésének pillanatfelvétel jellegű vizsgálata vagy más esetben többszörös megkérdezéssel az ítéletek változásának nyomon követése.

A módszertani munkák kiadásában kétségkívül úttörőnek számító *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó* mellett a *Kossuth Könyvkiadó* is rendszeresen jelentkezett ilyen kötetekkel, de fris-

ifjúságkutató
műhelyek a
rendszervál-
tást követően

sességük miatt feltétlenül meg kell említeni a különböző kutatóhelyeken készült, részben fordított, részben saját tapasztalatok alapján megírt módszertani dolgozatokat. Ezek közül is kiemelkedő a *Tömegkommunikációs Kutatóintézetben* készített: *Módszertan sorozat*, amelyben a fogalomalkotástól a *kérdéstechnikai problémákig* igen széles skálán találhatók dolgozatok.

Megkerülhetetlen egy korainak (1968) számító, több kiadást megért kötet: *A szociológiai felvétel módszerei*, amely több szociológus generáció számára szolgált kézikönyvként. A Cseh-Szombathy László és Ferge Zsuzsa válogatása alapján, Józsa Péter fordításában olvasható könyvben a kutatás *kérdésfeltevésétől az adatfelvételen át a -feldolgozási kérdésekig*, majd a *szociológiai értelmezésig* tekinti át a téma legfontosabb összetevőit. Megjelenése az újrakezdés éveiben korszakos lépésnek számított. Az eltelt évtizedekben sokkal bővebbé vált, korszerűsödött módszertani irodalom újdonságai mellett ma is *alapmű*. Az alkalmazott *matematikai eljárások* alapvetően igazak, de tanulmányozásukat elsősorban leendő kutatóknak javasoljuk. A szociológiai közelítésmód iránt érdeklődő ifjúságsegítők figyelmébe ajánljuk a kutatási probléma empirikus vizsgálatához megválasztandó módszerekről, az előkészítő munkáról szóló részeket, illetve az eredmények szociológiai értelmezésével kapcsolatos fejezetet.

A továbbiakban azokat az eljárásokat kell áttekintenünk, amelyek a különböző típusú ifjúságkutatási problémák empirikus megközelítésében a legalkalmasabbak lehetnek. Az ifjúságsegítőknek ezekre az ismeretekre részben *kutatások közreműködőiként*, részben *kutatások kezdeményezése, megrendelése* során lehet szükségük.

A fiatalok *egészsége*, vagy az ifjúság jól körülírható, *kiterjedt csoportjaira* irányuló kutatás esetén (ilyen lehet az ország, vagy egy-egy régió, település ifjúsága) első lépésként szükségünk van a fellelhető és megbízható alapadatokra.

Példaképp, ha egy nagyvárosban élő fiatalok munkaerő-piaci helyzetét kívánjuk megismerni, elengedhetetlen, hogy a *nép számlálási, népesség-nyilvántartási* adatokat megismerjük. Ezt az önkormányzatok népesség nyilvántartási adataiból ismerhetjük meg. Az *alapsokaság* ismerete mellett azt is tudnunk kell, hogy ezen belül milyen az életkori és a nemek szerinti *tagottság*. Csak ezek ismeretében tudjuk eldönteni, hogy egy kellő arányú mintanagyság legfontosabb demográfiai csoportjaiba

(az életkor és a nemek szerint meghatározott cellákba) milyen számban kerülnek a majdani megkérdezettek. A munkaerőpiaci helyzet megismerésénél maradva feltételezhetjük, hogy 18 évesnél fiatalabbakat nem feltétlenül kell megkérdeznünk. Ezt valóban megtehetjük akkor, ha az adott településen nem jellemző a fiatakorúak munkavállalása. Ez a nagyvárosokban többnyire igaz, a falvak egy részében már kevésbé. Ebből kiindulva nagyvárosban megtehetjük, hogy csak a 18. évüket betöltött lakónépességet vizsgáljuk, falvakban feltehetően nem. Ily módon falvakban tizenhat, nagyvárosokban tizenkét évjárat megkérdezését célszerű terveznünk.

Maradjunk a nagyvárosi példánál: ha a 18 és 29 év közötti lakónépesség 16.000 személy, akkor csak szemre elégséges a másfél százalékos reprezentatív minta. Ebben az esetben még egyenlő eloszlás esetén is 10 lenne az egy-egy évben született férfiak, ill. nők elemszáma. A *valóságban mindig hullámzó évjáratnagyság* miatt egyes cellákba ennél is kevesebb, másokba pedig több megkérdezett jutna. A felvétel kérdéseire – helyzetük eltérései alapján – különbözőképp válaszoló megkérdezettek nyomán már *üres cellákkal* is számolnunk kell. Ennek elkerülésére két lépést is tehetünk. Ez a nehézség kivédhető egyrészt a *képviselési arány* növelésével, illetve az évjáratonként elkülönített feldolgozás helyett *korcsoportok* szerinti adatkezeléssel. A példában szereplő alapsokaság esetén 600 személyes minta és 3 évjáratot átfogó korcsoportok képzése nagy valószínűséggel elejét veheti a mintanagyságból adódó feldolgozási akadályoknak.

Ha kutatásunk egyetlen települést érint, úgy elégséges, ha mintánk életkor és nemek szerint arányosan képviseli az alapsokaságot. E két szempont hibátlan érvényesülése esetén feltehető, hogy a további lényeges kemény adatokat (iskolázottság, családi helyzet, stb.) a minta már „szállítja”. Ha kutatásunk több települést érint (ilyenek a megyét, régiót, ill. az egész országot megcélzó felvételek), akkor olyan mintát kell szerveznünk, amely a *településtípusokon élőket elkülönítve is* az alapszempontoknak megfelelő arányban képviseli. A fenti megfontolások alapján készített mintát nevezzük *arányos rétegzett, reprezentatív mintának*. Megfelelő leválogatás esetén az ilyen mintában az alapsokaság minden tagjának azonos esélye lehet a mintába kerülésre. (Ezt lásd még a mintarendelési lehetőségénél.)

mintanagyság

a minták tagoltsága

interjú meg-
tagadása

Itt kell megemlítenünk az empirikus adatfelvételekben gyakran előforduló nehézséget, az *interjú megtagadását*. Ezért és még sok egyéb ok (pl. más településre költözés, kórházi ápolás, külföldi tanulás-munkavégzés, téves címadatok, válasszképtelenséget okozó állapot, stb.) miatt a leggyakrabban elkészített minta ellenére is előfordul, hogy a megkérdezést csak *mintacsökkenéssel* tudnák végrehajtani a kérdezőbiztosok. Ha ebbe belenyugodnánk, akkor adatbázisunk *reprezentativitása sérülne*. Emiatt kell pótmintát készíteni. A legtöbb esetben 100 százalékos pótmintát készítettünk, ahol a második minta belső szerkezete pontosan megegyezik az első sorozatával. Budapesti minta esetében, már inkább 200 százalékos pótmintát rendelünk, mert az egyszerűes pótcímek mellett többször előfordult, hogy a kérdezhetetlen pótcím után a kérdezőbiztosra kellett bízunk a kiesett személlyel egyező korú, azonos nemű személy felkutatását az eredeti cím környékén.

a pótminták
és rendezési
szempontjaik

Az első címsorozatot következetesen az utcanevek szerint elrendezve érdemes kérni a minta elkészítőjétől. Ezzel a kérdezők munkáját irányító instruktork feladatát egyszerűsítjük, a címkártyákon azonos utcákban élők adatait együtt találja, így könnyebben tud egymáshoz közeli címeket adni egy-egy kérdezőnek. A pótcímeket viszont a születési év, vagy évtized szerinti rendezésben jó kérni, mert így könnyebb kiválasztani a kiesett személlyel azonos korú (korcsoportú) új címet.

az adatkezelés
bejelentése

Az állampolgárok név- és címadataiból az 1995. évi CXIX. tv. alapján a tudományos kutatási, piackutatási tevékenységre jogosult szervezetek adatszolgáltatást (megadott szempontok szerint elrendezett mintát) kérhetnek. Az adatszolgáltatáshoz a *legteljesebb adatbázissal* a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Hivatala²⁶ rendelkezik. Leválogató programjuk eleget tesz annak a követelménynek, hogy az alapsokaságban *minden személynek azonos esélye legyen* a mintába kerülésre. Az átvett adatok kezelését ugyanez a törvény szabályozza. Az adatkezelést az adatvédelmi biztos irodájában *az adatkezelőnek be kell jelentenie*.²⁷

A mintavételnek vannak más eljárásai is, a legmegfelelőbb kiválasztását érdemes a kutatást végző kutatóhelyre bízni. Tapasztalataik és kialakult gyakorlatuk alapján feltehetően a legcélszerűbb megoldást javasolják. Ebben és a kutatás további gyakorlati kérdéseiben jobb, ha a szakmán kívüli megbízó nem kívánja befolyásolni a kutatásért felelős szervezé-

tet, mert ellenkező esetben az eredmények váratlan hibákat tartalmazhatnak. Ez természetesen akkor is előfordulhat, ha felkészületlen, vagy lelkiismeretlen kutatóhelyet választ az információkat megrendelő.

A 2006. évi parlamenti képviselőválasztások előrejelzései között a kampány végéhez közeledve felbukkantak egy olyan cég eredményei, amely az általában szokásos 1500–3000 személyes reprezentatív mintákon, személyes megkérdezéssel végrehajtott adatfelvétel helyett, mintegy 450 ezres, telefonos adatfelvételre alapozta előrejelzését. A többi előrejelzéssel ellentétben, mintegy 10 százalékos FIDESZ előnyt jelző adatok magyarázataként azt állították, hogy egy új, a nemzetközi gyakorlatban már meghonosodott, de nálunk még nem alkalmazott módszerrel dolgoztak. Nem tudjuk, hogy a megbízó vagy a kutató cég választotta ezt a felvételi megoldást, de láttuk, hogy megbízhatatlan eredményhez jutottak.

A történet kísértetiesen hasonlít arra, ami 1935-36-ban az Egyesült Államokban lejátszódott. Az amerikaiak által *leginkább elfogadott* közvéleménykutatás a Literary Digest választási előrejelzése a republikánus *Al Landon 56 százalékos győzelmét jósolta* a demokrata Franklin Delano Roosevelttel szemben. A több millió postai kérdőívet a telefonszámok és az autók rendszáma alapján küldték szét az amerikai háztartásokba. Akkor, amikor a nagy gazdasági válság következményeként amerikaiak millióinak nem volt telefonjuk vagy autójuk. A visszaérkezett válaszokról nem tudták, hogy milyen jellemzőkkel leírható megkérdezettek töltötték ki a kérdőíveket.

George Gallup, egy apró kutató iroda tulajdonosa – némi túlzással – Amerikai Közvélemény Kutató Intézetnek nevezte cégét. Úgy gondolta, hogy kérdezőit olyan emberekhez kell elküldenie, akik *egy-egy társadalmi csoportot arányosan képviselnek*. „Mindössze” 2000 választójogú személy megkérdezése alapján úgy találta, hogy Roosevelttel győzelme várható. Az amerikai politikai elit csak nevetett, kéthetente ismételt felvételeinek adatait olvasva. A választás napján *két állam kivételével Roosevelttel nyert*, az amerikai elnöki rendszer addigi történetének legnagyobb földcsuszamlását okozva.

Az idézett hazai példa alapvetően abban tér el Gallup és a Literary Digest esetétől, hogy napjainkban a *többlépcsős rétegzett mintavétel* alapuló kutatások sok évtizede ismertek, 1935-ben viszont *ki kellett találni* az ilyen választási előrejelzést.

Gallup közvélemény-kutatási gyakorlata

a többlépcsős rétegzett mintavétel

A megbízó és a kutatást végző kapcsolatának egy másik fontos tartalmi kérdését érinti az országos kutatások helyi alkalmazhatósága. A kutatóknak gyakran kell olyan helyzetet kezelniük, amelyben azt kívánják, hogy *ismételje meg egy már ismert ország adatfelvétel szerkezetét*, és ha lehet, használja az ott alkalmazott kérdéseket. Érthető elvárás, hiszen azt gondolhatják: „ha valami egy ilyen kutatásban bevált, akkor az nekünk is csak jó lehet”. Csak arról feledkezzenek meg, hogy egy lokális vizsgálatban nem az „általános mosópor” hatását *célszerű firtatni*, hanem a helyileg esetleg *sokkal fontosabb tényezők befolyását*. Például: nem a *művelődési ház látogatás általában vett tényeit*, hanem a *helyi intézmények kínálatát és az erre adott lakossági reakciókat*.

A példánkban említett mintavételi megfontolások többnyire a standard szociológiai kérdőív alkalmazásánál fordulnak elő. Az ilyen felvétel kérdőíveit azért nevezzük *standard kérdőívnek*, mert minden megkérdezett esetében azonos módon kell kérdezni, a kérdező nem fűzhet magyarázatot, kiegészítést a kérdés szövegéhez. Ha a kérdezett nem érti, akkor ismét fel kell olvasni a szöveget. A standardítás betartását azzal segíthetjük, ha a kérdések megfogalmazásánál közérthetőségre törekszünk és a kérdőívtervet alkalmazás előtt kipróbáljuk.

A próba során célszerű, ha elsőként a kutató, majd egy *tapasztalt kérdező* készít próbasorozatot. Az első sorozatnál elsősorban arra érdemes figyelni, hogy a várható mintához hasonló korú, nemű, és társadalmi helyzetű megkérdezettek számára *mennyire érthetőek a kérdések*. A második sorozat emellett arra szolgál, hogy azokat a *kérdezéstechnikai buktatókat* tárja fel, amelyeket a kérdőív tervezője nehezebben vehet észre, hiszen ő a kérdőív egészét és részleteit illetően is inkább „képben van”, mint aki használatra kapja a kész kérdőívet. Ha a második sorozat alapján fontos mozzanatokot kell megváltoztatnunk, akkor ezeket követően érdemes egy újabb sorozatot is készítenünk. A második, stb. próbákkal tapasztalt kérdezőt kell megbízunk, pontosan kell megadnunk a megkérdezendők számát és jellemzőiket. A próbák időigényes és költségnövelő munkafázist jelentenek, viszont olyan *buktatók kivédését* tehetik lehetővé, amelyek a felvétel egészét *nehezíthetnék, minőségét ronthatnák*, szélsőséges esetben *hasznavehetetlené tehetnék*.

A standard kérdőíves interjúban egy-egy kérdés *ne irányuljon egyszerre több tényre, véleményre vagy ítéletre*, mert akkor a megkérdezett valószínűleg arra koncentrál válaszában, ami őt jobban érinti, foglalkoztatja. A kérdésekre vagy előre megadott válaszszövegek, (értékelő skálák fokozatai, minősítései, stb.) közül kell egyet kiválasztania a kérdezettnak (amely a helyzetét, álláspontját tükrözi vagy legjobban megközelíti), vagy saját szavaival kell formába öntenie szabad szöveges választát. Az első változatot *zárt*, a másodikat *nyitott* kérdésnek nevezzük. Ezeket az alapváltozatokat gyakran *kombinálni* kell, a nyitott kérdések válaszainál további *segédkérdésekkel pontosítani, egyértelművé tenni* a megkérdezett választát. A *feldolgozás szempontjából* a zárt kérdések kódolása az egyszerűbb, hiszen az előre ismert lehetőségekből *következnek a kódok* de a *kutatás céljai* gyakran *szükségessé teszik* a nyitott kérdések alkalmazását is. Ezekhez olyan *kategóriákat* kell kiválasztani, amelyek *nagyszámú válaszból* kigyűjtve viszonylag *szűk értelmezési sorozatot* képeznek. Ezt nevezzük a válaszok *tipizálásának*, amelyre már felépíthetjük a *szükséges kódsorozatot*. Ha a tipizált válaszok után *magas arányban* maradnak csak az *egyéb válasz* kategóriába sorolható esetek, akkor rosszul választottuk meg a típusokat, és az ilyen kérdés kódolását a tipizálástól kezdődően *újra kell kezdenünk*.

Szólnunk kell, az *általános emelkedettségeknek* nevezhető típusról is, amely a nyitott kérdések válaszainak *második személtádjaja*. Ha a válaszok 8–10 százaléka ilyen mellébeszélésekből áll, akkor valószínűleg rossz a kérdés, olyasmit kérdeztünk, ami a megkérdezetteket kevéssé foglalkoztatja és a válaszképtelenség elkerülésére rögtönöztek egy formailag elfogadható, de semmitmondó választ. Vagy amiatt, hogy ne tűnjenek válaszképtelennek, vagy amiatt, mert ezzel akartak a kérdező kedvébe járni.

A magas arányú *nem tudom, nem kívánok válaszolni* esetek gyakran nem a megkérdezetteket jellemzik, hanem a kutatót, aki az adott népességben kevéssé értelmezhető, esetleg ellenállást kiváltó kérdést alkalmazott kérdőívében. Csak példaképp: a hetvenes évek elején megjelent egy ifjúsági klubokkal foglalkozó kutatási beszámoló, amely egy önkitöltéses kérdőív feldolgozásán alapult. A felnőtt *vezető irányítási stílusára* vonatkozó egyetlen zárt kérdést a megkérdezettek 55 százaléka válasz nélkül hagyta. Ennek ellenére a dolgozat jelentős

kiértékelés:
tipizált válaszok

terjedelemben értelmezte a klubok vezetőinek „stílusát”, és úgy találta, hogy jelentős részben demokratikusan vezetik az ifjúsági klubokat. Nehéz eldönteni, hol volt a gond: a téma megközelítésében, a megkérdezettek érdektelenségében, vagy a vezetők irányítási módszereiben. A dolgozat vakmerő elemzési módjában mindenképpen, hiszen klubtagok sokaságát kérdezték jónéhány klubban, de a feldolgozásban már a klubok váltak értelmezési egységgé. Volt olyan klub, ahol 19, és olyan is, ahol 189 kérdőívet vettek fel. Az egészében értelmezett (alapszegszlás) adatok alakulását akár egyetlen klub tagjai is nagymértékben befolyásolhatták.

A kérdőíves felvételek kérdései irányulhatnak tényekre, a megkérdezettek és egy-egy jelenség, történéis viszonyára, ilyen típusú ítéletekre, elégedettségre-elégedetlenségre. Személyes megkérdezés esetén nem csak a kérdés felolvasására van lehetőségünk. Hosszabb sorozatokat, osztályozóskálákat célszerű kártyára nyomtatva átadni a megkérdezetteknek. Esetenként a kérdezőknek is kell betéttlapokat használniuk a kérdésés során. Mindezekről az éppen adott felvétel tartalma, összetettsége alapján kell döntenie a kutatónak. Általában véve igaz, hogy a bonyolultabb szerkezetű kérdőíveknél több szempontú próbát érdemes végezni, de ha jó előkészítés után használjuk ezeket, akkor az igényesebb kérdezőtechnika megéri a befektetett fáradságot, az esetleg magasabb kérdezői díjazást.

Az eddig tárgyalt nagymintás felvételek kérdőíves közelítésmódja csak erős megszorításokkal alkalmas ifjúsági csoportok jellegzetességeinek (pl.: honnan és kiktől szerveződnek; tagjaiknak vannak-e jellegzetes értékelkötelezettségeik; kialakulnak-e a rokonszenv mentén szerveződő kiemelkedések; és a hozzáértés (alkalmasság) szerint szerveződő szerepszerkezet, stb.) kutatására. Ilyen típusú vizsgálatoknál csak más eszközök kiegészítéseként célszerű a kérdőíves adatfelvétel. Jellegzetesen csoportkutatásra kidolgozott módszert kell választani, lehetőleg több, egymást kiegészítő eljárást. Ilyenek lehetnek a szociometriai felvétel, az előre megadott szempontok szerint végzett és naplózott megfigyelés, a strukturált szociológiai interjú, és kiegészítésként szükséges lehet kérdőíves kikérdezés is. A legbiztonságosabban azok a csoportok kutathatók, amelyek minden tagja számára biztosítják a szemtől-szembe (face to face) helyzetet.

Más-más eljárások válnak szükségessé akkor, ha a kutatás céljaitól függetlenül is létező csoportokat kívánunk megismerni,

kiegészítő
kártyák, betétt-
lapok a kérdő-
ívekhez

csoportkutatá-
si módszerek

és akkor, ha olyan csoportot vizsgálunk, amelyet *a kutatáshoz, mesterségesen hoztunk létre*. Utóbbihoz az *irányított csoport-együttlét* valamelyik változatát szokás alkalmazni, legtöbbször a közhasználatban *fókuszcsoport*nak nevezett megoldást. Ezzel később részletesebben is foglalkozunk, most a természetesen kialakult csoportok kutatására koncentrálnak.

A hetvenes évek során három alkalommal végeztünk csoportkutatásokat ifjúsági klubokban. Az első periódusban egy éves résztvevő megfigyelésbe ágyazva készítettünk többszempon-tú szociometriai felvételt, minden klubtagot és a vezetőket érintő, másfél-két óra terjedelmű interjút. A kikérdezéses adatfelvételt megelőzően egy rövid önkitöltéses kérdőívben rögzítettük a legfontosabb személyi adatokat, és kértünk egy időmérleget az interjú előtti hétről. Ez utóbbiból az időmérleg csak a személyes interjú vezetéséhez bizonyult alkalmasnak, így a további két kutatási szakaszban lemondtunk erről az eszköztől. Új elemként viszont két kérdőívet használtunk. Az első a klubbal kapcsolatos alapinformációk (idekerülés útja, időpontja, korábbi és itt kialakult ismertségek, barátságok, a klubról szóló vélekedések, elégedettség, stb.) és néhány értékelkö-telezettség feltérképezése.

A második kérdőív tartalmazta a szociometriai felvételt, amelyben a válaszokhoz már indoklásokat is kértünk. A minden-kire kiterjedő, személyes interjút az *egy éves megfigyelés nap-lózása váltotta fel*. Ahol erre lehetőségünk adódott, *párban dol-goztunk, így a megfigyelések egy része kontrollált módon készült*.

Az első vizsgálati szakaszt döntően *előkészítő* kutatásnak tekintettük, amelynek tapasztalatai a további munka meg-tervezését, végrehajtását vezették. Az első eredményeket alapvetően a *formális és az informális szervezet együttélése* felől értelmeztük. A második periódusban még ragaszkodtunk a *részletes szociometriai elemzéshez*, de már komoly teret kapott az *értékválasztások* vizsgálatának eredménye. Az utolsó sza-kaszban vizsgált klubokról döntően *problémaközpontú* elem-zések születtek. Ekkor már értelmezhetjük a *klubhalál* néhány esetét is. Mindvégig megtartottuk azt az elképzelést, hogy csak az egyes klubokról készült *esettanulmányok publikálását* követően készüljön tapasztalatainkat *összefoglaló* dolgozat. Ezzel úgy zárhattuk le az 1972 ősze és 1980 nyara közötti ku-tatássorozatot, hogy *reagálhattunk az ifjúsági klubokban történt változásokra* is. Elemezhetjük *funkcióvesztésük* fontosabb mőz-

formális és
informális
szervezet

a csoportkuta-
tás kereteinek
fejlődése

zanatait, a fiatalok *elfordulását előidéző* okokat, az erőltetett *intézményesítésükből* következő *uniformizálódást*. Ezeket egyetlen, *pillanatfelvétel* karakterű vizsgálattal megközelíteni sem lehetett volna.

A többször is említett *megfigyelés* olyan vizsgálati módszer, amelyet gyakrabban használnak, mint amilyen gyakran adatszerűen is feldolgozzák az így szerzett információkat. Rendszeresen előfordul, hogy a kutató csupán háttérinformációnak tekinti megfigyeléseit, elemzéseiben esetleges kiegészítésként utal az így összegyűlt ismeretek egy részére. Ennek leggyakoribb oka, hogy a megfigyelést nem készítik elő olyan gondosan, mint a standardizált felvételi eljárásokat.

Ha olyan megfigyelésekhez kívánunk jutni, amelyeket adatszerűen is feldolgozhatunk, akkor a munka megkezdéséig ki kell alakítanunk azokat a szempontokat, amelyeket meg kell figyelnünk. Csak olyan mozzanatokat érdemes megfigyelni, amelyek *valóban megfigyelhetőek*. Ilyenek lehetnek egy adott időpontban *jelenlevők száma*, hosszabb ideig tartó megfigyelés esetén a *konkrét személyek*, esetleg a közöttük elhangzó *kommunikáció*. Sajátos, de esetenként fontos a *megfigyelő és a megfigyelték közötti szóbeli közlések tartalma*, amelyek alkalmanként *célzott interjúk* is lehetnek.

A megfigyelés kezdete előtt célszerű meghatározni, hogy milyen *időintervallumokat* tekintünk *megfigyelési alapegységnek*. Ezeknek megfelelően kell a megfigyeléseket *rögzíteni*. A helyszíni jegyzetelést általában jobb elkerülni. A megfigyelési alapegység végén néhány *hívószó* feljegyzése némi gyakorlás után elegendő szokott lenni az *események, a szereplők és a szövegtartalmak felidézésére, és részletes rögzítésére*. Azt mindenképpen *kerülendő*, hogy a terepmunka szereplői érzékelhessék: itt őket most valaki *megfigyeli és rögzíti a tapasztalatait*.

Ugyanígy *kerülendő*, hogy a megfigyelő *értelmezze, kulturális mintáival átírja* tényeket, a szövegtartalmakat. Ezt csak gyakorlással, megfelelő önfegyelemmel lehet kivédeni. És elsősorban azzal, ha *nem kérünk* olyan megfigyeléseket, amelyek a *kultúrák közötti eltérések nyomán esélyt adnak a torzító értelmezésre*. Egyszerű példa: sok torzításhoz vezethet annak megfigyelése, hogy a vizsgált terep szereplői között voltak-e *ittas állapotú személyek*. Ha a megfigyelőnek *más normái* vannak az ittaságról, mint a *megfigyelt terep szereplőinek*, akkor alig van esély arra, hogy ezt a ténytet a megfigyelő megállapítsa.

Általában akkor készítünk előre rögzített, tematikus és időbeli struktúrát a megfigyelésekhez, ha azokból feldolgozásra, számbavételre alkalmas adatállományt kívánunk létrehozni. Ha a megfigyelést nem akarjuk számszerűen kezelni, akkor elsősorban a strukturálatlan megfigyelés eszközt használjuk. Ezt a módszert kezdetben az etnológusok, antropológusok eszköztárából vette át a szociológia. *Előnye*, hogy igen finom rezdüléseket is képes rögzíteni, *hátránya*, hogy kevésbé alkalmas a mennyiségi elemzésre. Elsősorban olyankor válik be, amikor egy-egy kiemelt helyzetet, csoportot kívánunk megismerni. Ha munkánkat *esettanulmány* létrehozásának szándékával kezdjük, akkor bátrabban alkalmazhatjuk, mint akkor, amikor *elemzéseinket kvantitatív összefüggésekre, skálákra, táblázatokra* kívánjuk alapozni.

Sajátos gondot okozhat, a rögzített tények halmozódása. Egy idő után nehéz eligazodni a kizárólag az időfolyam által szervezett tartalmakban. William Foote Whyte, aki a Cornerville társadalmáról írt, *Utcasarki társadalom* c. könyvében²⁸ úgy jellemezte megfigyeléseit, hogy „fénykép helyett mozgófilmet készítettem...” ezzel összefüggésben, jól használható módszertani segítséget alakított ki. Olyan *mutatórendszert, amely megfigyeléseinek tartalmai szerint visszakereshetővé tette feljegyzéseinek bármely részletét.*

Négy éves terepmunkája nyomán elkészült kötete nem csak sokoldalú képet ad egy olaszok lakta amerikai szegénynegyed társadalm szerkezetéről, de részletesen beavatja olvasóit a kutatás megtervezésének és a terepmunkának sok fontos mozzanatába. Most csak egyet emelnék ki, azt a megoldást, amelyet félreérthetetlenül *tőle tanultam.* Akkor, amikor kiindulópontot, olyan háttérrel keresett, amely ittlétét elfogadhatóvá teszi a városnegyed lakóinak fiataljai között, akkor egy *befolyásos, sokak által ismert helybeli, Doki* ismertségére támaszkodott. Segítségével eljuthatott a számára szükséges személyekhez, megismerhette szinte bármely problémájukat, helyzetmegoldó rutinjaikat, stb. A befolyásos *kapcsolati személy* megtalálása, segítőkészségének elnyerése számomra akkor vált létfontosságúvá, amikor 1987. elején a budapesti prostitúció egyik terepének feltárásához hozzákezdtem. A kissé túlkoros, lányok futtatásában igen tapasztalt Robi *bizalmát megszerezve, szinte bárkihez el lehetett jutni* a nyolcadik kerület gyakran rettegéssel emlegetett több tucatnyi háztömbjében.

a megfigyelés módja függ a keretektől

a befolyásos kapcsolati személy szerepe a terepmunkában

A megfigyelést gyakran kapcsolják össze kérdőíves vagy interjú adatgyűjtéssel. Mindkettőhöz jó háttérrel adhat az, ha a megfigyelés során kialakított *kapcsolatokat* rövid, célzott beszélgetésekkel olyan *ismerettségé tudjuk alakítani*, amelyben már természetesnek tekinthetik a *kérdőív* felvételét, vagy a *szociológiai interjú* kezdeményezését. Ez a célt általában jól szolgálja, ha a terepmunkás lehetővé teszi, hogy a terepen megismert emberek *róla is tudhassák a legfontosabbakat*. Ezek közé tartozik *a neve, a foglalkozása és az, hogy konkrétan mit keres itt*. Bármely terephez is tartozzanak az ott élők, joggal várhatják – és várják is – *az információcsere kölcsönösségét*.

A nyolcadik kerületi terepmunka egy évében mindenki *kapott névjegyét*, akitől segítséget vártunk, akár rövid beszélgetések során, akár később egy interjúban. Ezen kívül megtaláltuk a módját, hogy a fontosabb személyek – mintegy véletlenül – *találkozhassanak a kutató feleségével*. Az egyszeri találkozás is elegendő volt arra, hogy „bemérjék” a családi státuszt, amelyet ettől kezdve elfogadtak *kikezdehetetlennek*. Ez a terep sajátosságai miatt kezdettől fogva szükséges volt, mert így többnyire *elejét lehetett venni a próbatételnek*. Egyetlen alkalommal kellett elmagyarázni, hogy az *itteni szerep nem kombinálható a „vendég” szerepkörrel*. Jellemző, hogy amikor ez kiderült egy lány így reagált: „Tulajdonképpen igazad van, hiszen ellenkező esetben elfogódottan kérdeznél.” „És te elfogódottan válszolnál”. (Később, mintegy négy órás, sikeres interjút készítettünk, két részre bontva.)

Az információszerzés igen érzékeny, de sok buktatót rejtő eszköze a *strukturált szociológiai interjú*. Alkalmazása a kérdőíves felvételnél kevésbé elterjedt, használatához lényegesen nagyobb felkészültség, *alkalmazkodóképesség* szükséges. Ennek a módszernek alapvető sajátossága, hogy a kérdőívvel ellentétben *nem standard eszköz*, nincs szó szerint meghatározott szövege. Olyan kérdezési eljárás, amelynek *témaköreit* előre meghatározzuk, megtervezhetjük a *témák sorrendjét* is, de a beszélgetés menete alapján a témák egymásutánisága akár *felcserélődhet*. Emiatt különösen ügyelni kell arra, hogy *ne maradjanak ki* olyan beszélgetésrészek, amelyek a kutatásban nélkülözhetetlenek. Gyakran csak *több ülésben* sikerül minden előre tervezett témáról megkérdezni partnerünket. Mindennek ellenére vannak olyan kutatási területek, amelyeket strukturált interjúval, *interjúsorozattal* pontosabban feltárhatunk, mint kérdőív használatával.

strukturált
interjú

A sikeres interjúkezdéshez közel sem elegendő a mégoly befolyásos ajánló közvetítése. Csak akkor lehetünk esélyesek, ha az interjú célját, témáját és önmagunkat egyaránt elfogadtatjuk kiválasztott partnerünkkel. Ez utóbbi részben azt jelenti, hogy partnerünk szemében alkalmasnak tűnjünk az ismert és elfogadott célú interjú elkészítésére. Legalább ilyen fontos, hogy partnereink feltételezhessék: *nem élünk vissza a ránk bízott információkkal.*

Kérdéstechnikai szempontból két eltérő interjúvezetési módszert mindenképpen el kell választanunk. *Puha interjúvezetésről* akkor beszélünk, ha partnerünket nem szembesítjük az általa mondottak ellentmondásaival, vagy olyan tényekkel, amelyek eltérnek állításaitól. Akkor sem, ha könnyűszerrel felismerhetőek közléseinek *gyenge pontjai*. Ilyen esetekben legfeljebb arra teszünk kísérletet, hogy a témára *más megközelítéssel visszatérünk*, esetleg ekkor másképp beszél, pontatlannak tűnő közlését a téma újabb verziójával egészíti ki. Az ilyen interjúvezetés akár a teljes interjút is jellemezheti, ellenében a másik módszerrel.

Ettől jelentősen eltér a *kemény interjúvezetés*, amikor udvariasan, de *szembesítjük állításait*, vagy közlését és a *valós helyzetet*. Az *ütköztető* interjúvezetés alkalmas lehet egy-egy fontos mozzanat jobb feltárására, de *elvéve jellemezhet egy teljes interjút* vagy annak egy teljes ülését. Nem várhatjuk, hogy a folyamatos vagy gyakori *ütköztető kérdésmódot beszélgetőtársunk jól viselje*, és az interjú érdeke sem szokta indokolttá tenni alkalmazását. *Néhány tévedés tisztázására alkalmas*, de ha partnerünk tudatosan és rendszeresen félrevezető közléseket mond, akkor célszerűbb *„megölni”* az interjút. Ekkor, lehetőleg feltűnésmentes témavezetéssel, olyan *gyorsan jutunk el a befejezéshez, amennyire csak a szituáció megengedi*. Az ilyen „segítség” is meg kell köszönni, ha másért nem, akkor a kapcsolat megőrzése végett.

A strukturált interjú sajátos változata a gyakran *fókusz-csoportként* említett, irányított csoportos beszélgetés. Egyes szerzők szívesebben írnak szakértői csoportról, de ezek az elnevezések nagyjából ugyanazt az eljárást jelentik. Jól *elhatárolható jelenség* értelmezésére, a résztvevők *értékvezérelt viszonyulásának megismerésére* kell ilyen csoportot szervezni. Általában *szűrőkérdésekkel* szokás kiválasztani azokat, akiknek az adott témához, jelenséghez közük van, arról tapasztalattal

a puha interjúvezetés

a kemény interjúvezetés

a csoportinterjú

formális csoportvita

rendelkeznek. Olyanokat érdemes ilyen beszélgetésre hívni, akik számára a beszélgetés fókuszába állított témának *valódi jelentése van*, esetleg valamiért *fontos* is nekik. Ifjúságkutatási, de általában véve szociológiai problémák feltárásánál olyankor érdemes a fókuszcsoportot előnyben részesíteni, amikor a csoport résztvevői *közvetlen tapasztalatokkal* rendelkeznek *egy konkrét helyzetről*. A csoporttagok kiválasztására célszerű *szűrőkérdéseket* használni.

Igazgatási, elméleti témák megközelítésére vannak alkalmasabb csoporteljárások. Például ilyen az ún. *formális csoportvita* módszere, amelyben egy erre a célra létrehozott csoportban, a csoportvezető előre rögzített szabályok szerint addig folytatja a csoportülést, ameddig tagjai eljutnak a *mindenki által elfogadható véleményig*. Ez nyilvánvalóan csak akkor lehetséges, ha a sorozatos „szavazásokon” a csoportülés résztvevőit *nagyfokú megegyezési készség* jellemzi. Ezt a készséget hozzáértő *csoportvezető menet közben is alakíthatja*, ha a résztvevőkkel sikerül beláttatnia, hogy a *markáns különvélemények távolíthatnak a közös álláspont kialakításától*.

Ha sikerül tisztázni, hogy témánk számára milyen csoporttól várhatjuk a „legmagasabb hozamot” és ez egyértelműen a fókuszcsoport, csak akkor érdemes hozzálátni a csoporttagok kiválasztásához. Olyan csoportot kell létrehozni, amelyben a *közvetlen tapasztalattal rendelkező tagoknak egyforma esélyük lehet valamennyi résztvevő, minden kommunikációjának megismerésére*. Ez alatt a *szóbeli (verbális) és a gesztusokban megnyilvánuló (nonverbális) közléseket egyaránt értenünk* kell. Ezt a feltételt *hozzávetőleg tíz személy* esetében lehet biztosítani.

Magasabb csoportlétszám esetén a figyelemmegosztás határai *korlátozzák az átláthatóságot*. Ebből adódóan a csoportvezető és a csoport tagjai egyaránt kevesebb tartalomra képesek figyelni, mint amennyi az ülés során keletkezik. *A csoportülés kép- és hangrögzítése ezt a hátrányt csak részben ellensúlyozhatja*. A csoportülés folyamatában a rögzítés nem segít, de az összefoglalásban felhasználhatóak a nem érzékelt megszólalások. Ha csoportunk sokkal *kisebb*, akkor *szűkül a feltárható tapasztalatok, álláspontok skálája*, és kisebb esélyünk lesz tagolt csoporteredmény összegzésére. A csoportülés *unalmassá* is válhat, ha csak néhány nézőpont képviselői vesznek részt a csoport munkájában. A csoportvezető reakciókészségét az

a fókuszcsoport létszáma, rögzítése, vezetése

alacsonyabb csoportlétszám kevésbé kockáztatja. Az ülés el-
laposodását – szűk határok között – képes ellensúlyozni.

Az ülésekről célszerű *videofelvételt* készíteni. Ez nem csak
az összefoglalóhoz használható alapanyag miatt hasznos. Le-
hetőséget adhat a csoportvezető *megbízójának* arra, hogy egy
másik helyiségből *figyelemmel kísérhesse* a történéseket, és ha
szükségesnek látja, *egy-egy kérdést beküldhessen* egy asszisz-
tenssel a csoportvezetőhöz. Ezt, a hozzávetőleg másfél órás
csoportülés során, egy-két alkalomnál gyakrabban nem cél-
szerű megtenni.

Az ülés kezdetekor a csoportvezetőnek *be kell mutatkoznia*,
tájékoztatót kell adnia a *csoport céljáról, az ülés rögzítéséről*. A
csoportmunka megkezdésekor meg kell kérni a résztvevő-
ket, hogy *bemutatkozással tegyék egyszerűen megszólíthatóvá*
magukat. Ez a csoportvezetőt ugyanúgy segíti, mint a cso-
porttagokat. Kevesen gondolnak rá, de a *kölcsönös bemutat-*
kozás a résztvevőkben a szimmetrikus helyzet *képzetét* kelti.
Ez csak formálisan igaz, hiszen a *csoportvezető* előre felépített
tervvel, *aktív csoportvezetésre készülve érkezik* a csoportülésre,
a *csoporttagok viszont nem*.

Együttvéve, mindkét interjút igen érzékeny eszközként kell
kezelni. Ebből következik, hogy csak *nagy gyakorlatú, a gyors*
helyzetértelmezésre és az alkalmazkodásra kész interjúkészítőre
szabad egyéni vagy csoportinterjút bízni. Egyik sem stan-
dard eszköz, a legjobban megtervezett interjúnak is mindösz-
sze téma szerint követendő terve készül. Kérdések szövegét
nem jó előre megtervezni, mert *partnereink és csoportjaink tagjai*
olyan sokféleek lehetnek, amihez előre lehetetlen alkalmazkodni.
A *gyakorlat sokféle, visszatérően is alkalmazható modellt* adhat
az interjúkészítő kezébe. Ezek olyan „*eszköztárat*” jelentenek,
amelyből egy idő után válogathat.

Példaképp egy olyan *rutinfogást* mutatunk be, amely jól
használható a nagyon gyakori *életútinterjúk* indításához. Fia-
tal kutatóként többször „*bérmunkában*” történő interjút kel-
lett készíteni, havonta visszatérve munkáscsaládokhoz. Az
egy éves sorozat első felvétele egy életútinterjú elkészítése
volt. A kutatás vezetője hosszú sorozatot állított össze a *ki-*
hagyhatatlan témákból. Az interjúterv első mondata így szólt:
Születési idő és hely. Ezt így nyilvánvalóan nem lehet megkér-
dezni, ha az ember jót akar magának. A téma *kettős* kérdé-
sét felcserélt sorrendben indítottuk a magnófelvételt: *Merre-*

az interjú és a
szakember

rutinfogások
interjúk készí-
tésekor

felé született? A választ követő, még mindig rövid kérdés így szólt: *Mikor volt ez?* Ha ismeretlen települést nevezett meg, beszélgetőtársunkkal *elmondattuk szülőhelye környékét*, és megkérdeztük szülei miképp kerültek oda. Ezekről a legtöbb ember *könnyen tud informatív módon beszélni*. Mire oda jutottunk, hogy szülei, nagyszülei társadalmi háttéréről volt szó, már kialakult a beszélgetés hangulata: olyan dolgokat magyarázott, amelyekben ő a *szakértő* (és a kérdező a *laikus*). Ez biztonságérzetet adott a partnernek, amire szüksége is volt, hiszen számára *ismeretlen helyzetben* kezdett beszélgetni valakivel, ráadásul csak halvány elképzelései voltak a soha nem próbált magnós interjúról. Lassanként megkockáztathatóak voltak a kényesebb témák is.

Az adatfeldolgozás-értelmezés témáit egyetlen szempont felől érintjük. Soha, egyetlen *kvantitatív* (számszerűsíthető) információ esetén se érjük be az adatokat egyetlen, összefoglaló sorozattal jellemző megoldással. Az *alapszegzés* (átlag) karakterű információk rendszerint egymástól markánsan *eltérő információkat* mosnak egybe, és ezért legtöbbször *erősen torzítanak*. Arra jók, hogy egy válaszsorozat tagjai között meghatározassuk a *domináns változatot*, kijelölhessük a *leggyakoribb helyzetet*, *ítéletet* a megkérdezettek egészében *legelterjedtebb nézetet*, stb. De ne feledjük, minden *helyesen felépített* minta tartalmazza azokat a *csoportokat*, amelyek az *alapsokaságot* jellemzik.

Ezekben a csoportokban pedig valószínűleg nem egyforma a megkérdezettek *helyzete*, és ha olyan jelenségekről *kértünk ítélet, álláspont, esetleg tapasztalat* karakterű válaszokat, amelyek *helyzeteltéréseikhez kötődnek*, akkor válaszaikat valószínűleg *csoportsajátosságok* jellemzik. Ha a csoportokat úgy vonjuk össze, hogy azzal a fontos eltéréseket csökkentjük, akkor az *összevonás végső határáig*, az egyetlen adatig is eljuthatunk. Az *átlagérték elméletileg nem más*, mint az összevont csoportok egészét jellemző adat.

De nem kell elmennünk az ilyen *durva egyszerűsítésig*, ha az elnagyolt adatok *torzító tulajdonságát* akarjuk észrevenni. Elég a rosszul megválasztott csoportösszevonás hatását megfigyelnünk. Mindkét *buktató hatását* figyelemmel kísérhetjük egy 1999-ben, budapesti fiatalokról készült felvétel adatain.

A 14–20 év közötti fiatalok körében reprezentatív mintán végeztünk kutatást, többek között a társas kapcsolatokról és generációjuk gondjairól. Mint minden felvételünknel, ebben

domináns változat

az átlag és a durva összevonás kockázatai

is áttekintettük, hogy az iskolázásban, a munkavállalásban és a mögöttes családszerkezetben milyen csoportkülönbségek jellemzik a mintánkban megkérdezetteket. Nem általában, hanem a fővárost négy területi régióra tagoló csoportbontásban. Kategóriáink meghatározásánál azt az eljárást követtük, amelyet néhány évvel korábban a Szonda Ipsos már alkalmazott egy kulturális témájú, fővárosi kutatásában.

A területi tagolást azért vettük át, hogy a felhasználó olyan metszetekben jusson adatokhoz, amelyekről már korábbi eredmények is rendelkezésére állnak. Ezt általában *más kutatások tervezésénél is érdemes követni*, így az esetleges közös értelmezés lehetőségét nem zárjuk ki. Nincs rá garancia, hogy a felhasználó megteszi – vagy megrendeli – az egybevetést, de ennek *lehetőségét* biztosíthatjuk.

A postai irányítószámok alapján kialakított területi bontás lehetővé tette, hogy egyes kerületek belső és külső lakóövezeteit ne kezeljük egyetlen egységként, ha ezt *arculatuk indokolja*. Például ilyen megosztással éltünk a budai II. kerület belső és külső részei, vagy a pesti XIII. kerület *újlipótvárosi és angyalföldi* régiói esetében. Kategóriáink így alakultak:

budai belső régió
budai külső régió
pesti belső régió
pesti külső régió

Ez a csoportosítás gyökeresen eltér a fővárost centrumra és külső lakóövezetre felosztó, gyakran alkalmazott területi bontástól. A centrális-perifériális tagoltság mentén a centrumban élők körülményeit és lehetőségeit szokták a legjobbnak találni, és az attól mind távolabb élő fiataloknak egyre rosszabb a helyzetük, egyre sötétebbek a kilátásaik.

Első olvasatra egészen hitelesnek tűnnek az erről szóló adatok és az ebből levezetett értelmezések. Ha első ránézésre hitelesnek látszanak, akkor miért kell további figyelmet fordítanunk ezekre? Azért, mert Budapest belső lakóövezeteiben egészen más jellemzi a fiatalokat a város budai és pesti oldalán. Az idősebbeket is, de most egy ifjúsági felvételtől emeljük ki bizonyító adatainkat.

A megkérdezett fiatalok helyzetének sok mutatóját vizsgáltuk, és úgy találtuk, hogy *a budai, ill. a pesti belső lakóövezetek-*

példa a rossz csoportösszevonásra

ben élő fiatalokat jellemzik a legnagyobb eltérések. Nézzük ennek két példáját:

	értelmiségi, vezető beosztású az ismert foglalkozású anya		értelmiségi, vezető beosztású az ismert foglalkozású apa	
	esetszám	%	esetszám	%
budai belső régió	80	41	87	39
budai külső régió	151	29	157	27
pesti belső régió	100	19	102	22
pesti külső régió	506	19	500	21
Σ	837	23	846	24

	értelmiségi, vezető beosztású az ismert foglalkozású anya		értelmiségi, vezető beosztású az ismert foglalkozású apa	
	esetszám	%	esetszám	%
centrum	180	29	189	30
budai külső régió	151	29	157	27
pesti külső régió	506	19	500	21
Σ	837	23	846	24

A kövérrel szedett átlagos értékek és az összevonással kialakított centrum adatai egyaránt elfedik a pesti és a budai belváros eltéréseit. Az átlagot mutató összesen adat jobban, a centrum értékei kevésbé tüntetik el a különböző családi háttérből induló fiatalok éles elkülönülésére utaló eredményeket. Hasonló eltéréseket mutathatnánk arról, hogy hol éltek *mindkét szülővel*, hol csupán az *egyikkel*, és hol laktak *szüleik nélküli* helyzetben a 14–20 év közöttiek. Az átlag és a centrum értékei ugyanígy „fedőszervet” képeznek a felvétel idején tanulók iskoláinak eltérései esetében.

Ezeket most nem vesszük sorra, de közlünk egy *következő jellegű adatsorozatot*. Arról, hogy ebben az életkorban, amikor a fiatalok programja az lenne, hogy tanulással szerezzék meg a munkaerőpiacon *elengedhetetlen ismereteket, készségeket*, milyen arányban tanultak és dolgoztak a főváros különböző lakóövezeteiben élő fiatalok:

az eltérő csoportjellemezők elrejtése

	esetszám	tanul, %	dolgozik, %
budai belső régió	103	97	3
budai külső régió	172	95	5
pesti belső régió	115	84	16
pesti külső régió	578	90	10
Σ	968	91	9

	esetszám	tanul, %	dolgozik, %
centrum	218	90	10
budai külső régió	172	95	5
pesti külső régió	578	90	10
Σ	968	91	9

Az eredeti tagolás globális értékei jótékonyan eltakarnák azt a tényt, hogy a pesti belső lakóövezetben élő fiatalok több mint ötször gyakrabban dolgoztak a budai belső régióban lakó társaiknál. A kiemelkedően magas arányban értelmiségi háttérű fiatalok szinte kivétel nélkül azzal törődhetnek, ami további esélyeik megalapozásához elengedhetetlen: tanultak.

A két széli helyzetet centrumként összevonva olyan képet kapunk, amelyben a centrumot alig lehet megkülönböztetni az átlagos adatoktól. Ezzel a kategóriával az átlagnál is durvább torzítást „értünk” el.

A kutatásról szóló beszámolóban természetesen az eredeti, négy lakóövezet szerinti tagolást alkalmaztuk, és értelmeztük az átlagtól eltérő helyzeteket. A széli helyzeteket centrummá összevonó hármass felosztást kizárólag e tankönyv számára készítettük, a torzító hatás érzékeltetésére. A kutatásról írt Tarisznayalettár c. dolgozat megjelenési adatait a fejezethez tartozó irodalomban közöljük.

Irodalom

Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi, 1995.

Bauer Béla-Szabó Andrea-Máder Miklós-Nemeskéri István: Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. *Új Ifjúsági Szemle* 2003 ősz

a rossz csoportképzés durva torzítást okozhat

- Csáky Mihály: Ifjúság egy áttagolódo társadalomban. (p. 11-14.) In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere, 2004.
- Cseh-Szombathy László–Ferge Zsuzsa (szerk.): *A szociológiai felvétel módszerei*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.
- Diósi Pál: *Tarisznyaeltár*. (Budapesti fiatalok társas kapcsolataikról és generációjuk gondjairól) Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet, 2000.
- Diósi Pál: Aszfaltkirályság. (p. 57-132.) In: Slézia Gabriella (szerk.): *Fiatalok az utcán*. Budapesti Múvelődési Központ, 2001
- Gaszó Ferenc–Stumpf István (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 1992.
- Gábor Kálmán: *A középosztály szigete*. Szeged: Belvedere, 2000.
- Gábor Kálmán: Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. (p. 28-72.) In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere, 2004.
- Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- Léderer Pál: *A szociológus, a módszerei, meg a szövege*. (Rögeszme-félék a mesterségről) Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
- Somlai Péter: Család és ifjúság. (p. 25-27.) In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere, 2004.
- Jelentés a gyerekek és fiatalok élethelyzetéről és az ezzel összefüggésben tett kormányzati intézkedésekről (1997, 1998, 2000, 2001, 2002)
www.mkogy.hu
- Az Ifjúság 2000 gyorsjelentése
- A Mozaik 2001 gyorsjelentése
- Az Ifjúság 2004 gyorsjelentése
- Civil ifjúsági Éves Jelentés 2005 – *Új Ifjúsági Szemle* 2006/IV

Feladatok

- 1.a Mondjon példákat arra, ahogyan egymás mellett, ill. egymást kiegészítve különböző nézőpontokból, több „igazság” is leírhatja, értelmezheti a társadalom egy szegmensét vagy egy társadalmi jelenséget.
- 1.b Keressen a saját környezetében (lakóhelyén, munkahelyén) olyan ifjúsági jelenséget, vagy olyan megoldásra váró gondot, amelyet eltérő igazságokkal ragadnak meg (vagy vélnek megragadhatónak) eltérő nézőpontú tudományágak, ill. társadalmi szervezetek, intézmények.

2. Milyen megismerési, adatgyűjtési eszközöket alakított a szociológia saját céljaihoz más tudományágak tapasztalatainak alkalmazása során?
- 3.a Milyen műhelyek alakították sokszektorúvá a szociológiát a hatvanas évektől kezdődően?
- 3.b Keressen az interneten elérhető szociológiai adatbázisokból a rendszerváltás előtt készült, ifjúsággal kapcsolatos kutatási beszámolókat. Ismertesse egy olyan kutatás legfontosabb tapasztalatait, amely felkeltette érdeklődését.
- 4.b Keressen a rendszerváltozást követően ifjúságkutatással (is) foglalkozó műhelyek kutatásai között az interneten elérhető szociológiai adatbázisokban olyan ifjúsággal kapcsolatos munkát, amely felkelti érdeklődését. Ismertesse egy ilyen kutatás legfontosabb tapasztalatait.
5. Milyen adatgyűjtési eljárás a legelterjedtebb, ha kiterjedt ifjúsági csoportokat, vagy a fiatalok egészét kívánjuk kutatni? Ilyen kutatások előkészítése során melyek a mintakészítés legfontosabb alapelvei?
6. Milyen lehetőség áll a kutató rendelkezésére az interjú megtagadásból adódó mintacsökkenés kivédésére? Milyen előírást kell betartania a polgárok név- és címadatait kezelő szervezetnek? Mi a többlépcsős rétegzett minta előnye a tagolatlan óriásmintákkal szemben? Miért érhetünk el megbízható eredményeket egy alacsony képviselői arányú, rétegzett reprezentatív minta megkérdezésével?
- 7.a Melyek a standard kérdőíves interjú fontosabb jellemzői, miben térnek el a zárt és a nyitott kérdések. A nyitott kérdések válaszait miképp tehetjük kódolhatóvá, milyen válaszfajták utalnak arra, hogy egy kérdéssel „baj van”? Mire érdemes figyelni a kérdőívek kipróbálása során? Milyen kérdezéstechnikai segédeszközöket használhatunk a kérdezés és válaszadás megkönnyítésére?
- 7.b Tanári konzultációk igénybevételével tervezzen meg egy rövid, tíztizenkét kérdésből álló standard kérdőívet, amelyben többféle kérdést és kérdezéstechnikai eljárást kell használni. Kipróbálás alapján értékelje a kérdőív használhatóságát, korrigálja az esetleges gyengén működő részeket. A kérdőív témáját úgy válassza meg, hogy az a környezetében előforduló ifjúsági problémára, sajátos helyzetre irányuljon.
- 8.a Milyen információgyűjtési módszereket célszerű előnyben részesíteni, ha ifjúsági csoportokról kívánunk ismereteket szerezni?
- 8.b Válasszon az interneten elérhető szociológiai adatbázisokban ifjúsági csoportokkal kapcsolatos kutatások közül érdeklődésének meg-

- felelőt, és elemezze: milyen eszközöket, milyen információk megszerzésére használtak a kutatás során.
- 9.a Mi a szerepe a megfigyelésekben a tartalmak és az idő előre meghatározott tagolásának? Miben segítheti a megfigyelőt a befolyásos kapcsolati személy? Milyen különbségek lehetnek az esettanulmányban és az adatszerűen feldolgozni kívánt megfigyelés között?
- 9.b Tanári konzultációk igénybevételével tervezzen néhány fontos szempontra irányuló megfigyelést a környezetében található, fiatalok által kedvelt szabadidős terepre.
10. Miben tér el alapvetően a strukturált szociológiai interjú a standard kérdőívtől? Mi a különbség a puha és a kemény interjúvezetési módszer között?
11. Milyen esetekben célszerű a fókuszcsoport használata? Mi jellemezze a csoport tagjait? Miért ajánlott a tíz személy körüli csoportnagyság?
12. Miért fontos a nagy gyakorlat a strukturált szociológiai interjú és az irányított csoportos beszélgetés (fókuszcsoport) vezetésében? Mit kell mindenképpen tudniuk az interjúpartnereknek, akár egyéni, akár csoportos interjú esetében?
13. A kutatásokban számszerűen feldolgozott információk elemzése során milyen buktatókat jelenthet az átlagértékek használata? Mivel torzítja egy adatsor értelmezési lehetőségét a helytelen csoportképzés?

Jegyzetek

- 19 Az 1004/1953. (II. 8.) MT határozat az anya és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről egyebek mellett rendelkezett a gyermektelenek adójáról. A többgyermekes családok támogatásának jelentős állami kötelezettségeiben „Méltányos, hogy e kötelezettségekben nagyobb arányban vegyenek részt a gyermektelenek, nőtlenek és hajadonok, akiket nem terhelnek a gyermekek nevelésével kapcsolatos költségek. Ezért az 1953. évi március hó 1. napjától kezdve keresetük, jövedelmük 4%-ának megfelelő adót kell fizetni a 20-tól 50 éves férfiaknak és a 20-tól 45 éves nőknek, ha nincsen élő (akár vérszerinti, akár örökbefogadott) gyermekük.” Többszöri módosítás után 1956. XII. 24-ikén kormányrendelet helyezte hatályon kívül.
- 20 Az 1040/1973. (II. 13.) MT határozat nyomán emelkedett a gyes, az anyasági segély és a családi pótlék gyermekenkénti összege, bővítették a lakásépítkezésekkel összefüggő kedvezményeket, kezdeményezték a három- és többgyermekes családok soron kívüli lakáshoz jutását. Rendelkezett a szülés és a gyermeknevelés intézményi felté-

teleinek javításáról, és erőteljesen korlátozta a művi abortusz végrehajtását. Egyidejűleg figyelmet fordított a korszerű családtervezésre és a jó minőségű fogamzásgátló szerek bevezetésére.

- 21 Forrás: *Jövődőben*. (Kutatási zárótanulmány a Zuglóban élő, 18–29 éves fiatalok helyzetéről, törekvéseiről) DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda, 2002.
- 22 Huszadik Század 1910. I. kötet 2. old.
- 23 Gazsó–Pataki–Várhegyi: *Diákéletmód Budapesten*. Budapest: Gondolat, 1971.
- 24 A www.fszek.hu honlapon elérhető szocioweb a magyar vonatkozású szociológiai irodalom válogatott adatbázisa. Sokszempontú keresője révén a 2006 januárjáig frissített adatokat szerzők, témák, stb. mentén, 1970-től több mint 110.000 tételt, kulcsszavakkal ellátva tesz áttekinthetővé.
- 25 Állománya szintén áttekinthető az Interneten, a www.ndi-szip.hu:8080 honlapon elindulva. Keresőjével a FSZEK szocioweb bázisához hasonló szerkezetű állományból lehet válogatni.
- 26 1094 Budapest, Balázs Béla u. 35.
- 27 A bejelentéshez szükséges adatlap és a kitöltéssel kapcsolatos tudnivalók letölthetők, ha az országgyűlési biztos www.obh.hu honlapján, az adatvédelmi biztos lapjára kattintunk.
- 28 William Foote Whyte: *Utcasarki társadalom*. (Egy olasz szegénynegyed társadalm szerkezete) Budapest: Új Mandátum, 1999.